

A TITOKZATOS PERIFÉRIA

Bodor Ádám: Az értelmezés útvesztői. Tizenöt beszélgetés

Jó gondolat volt Bodor Ádámtól, hogy kötetté formálta azokat az interjúkat, amelyek 2003 és 2021 között készültek vele. Nem csupán azért, mert a művei iránt érdeklődő olvasó egészen más megvilágításban láthatja a gondolatvilágát, mint a regényekből vagy a novellákból, s eltöprenghet az ismerősnek ható vagy éppen váratlan mozzanatokon. Hanem azért is, mert ez alatt a tizennyolc év alatt sok minden történt a világban és a magyar társadalomban, és mindig érdekes látni, hogy egy jelentős író hogyan reagál a változásokra. A műfajból adódóan persze elkerülhetetlenek az interjúk közötti átfedések, hiszen a kérdezők óhatatlanul újra és újra az író életét meghatározó tapasztalatokra kíváncsiak. Nyilván azt remélik ilyenkor, hogy olyasmiről is hallhatnak majd, ami a már megjelent beszélgetésekben nem, vagy nem ezen a módon fordult elő. Bodor Ádám mindenestre az olvasók türelmét kéri a bevezetésben a látszólagos ismétlődések miatt, amelyek azonban nem teljesen egybevágók: az új kontextusban ugyanis a jelentésük is módosulhat.

Bodor Ádámról többször is leírták már, hogy irodalmilag magányos jelenség, ezt ő maga is többször megerősíti a kötetben. Báthori Csaba 2003-ban viszont arra kérdez rá, hogy milyen módon függ össze a magányhoz való vonzódás (ami szintén nem idegen Bodortól) egyfajta életszemlélettel. Van-e magány-etika? „A magálynak a szabadsághoz, a szabadság óhajlásához lehet a legtöbb köze, és talán a természettel való kapcsolat megéléséhez, szentségéhez. Az őszinteséghez. Benne tisztázódnak a családhoz, baráthoz, nemzethez való kötődések igazi ismérvei.” Magam ezt úgy értettem, hogy a magányosságra való hajlam önmagában még nem jelent egy meghatározott világlátást, de alapját képezheti annak, mert elkerülhetetlenné teszi a magunkról alkotott kép felülvizsgálatát. (Hozzátehetjük, hogy az elmagányosodástól való félelem könnyen vezethet etikailag kétes döntésekhez. La Bruyère szerint minden bajunk egyenesen abból ered, hogy nem tudunk egyedül lenni...) Az egyedüllét képessége egy diktatúrán belül megtartó erő is tud

lenni, de ezt ne képzeljük egyfajta aszketizmusnak. „Azt sem bírom elképzelni, miféle nagy boldogság várhatott volna rám valahol máshol, parttalan demokráciában, általános társadalmi jólét közepette. Az élet örömei, amiről a kérdésben szó esett, a zsarnokságban talán még gazdagabbak, az én életemet legalábbis végigkísérték. Tudtam is becsülni, értékelni őket.”

Rádai Eszter az Írószövetségből való kilépésről kérdezi 2004-ben. A jellegénél fogva kollektív esemény individuális döntéssé formálása ekkor is elemi igénye volt. „Mi tagadás, ösztönösen tartózkodom a szervezett akcióktól, és nem szívesen írok alá mások által fogalmazott szövegeket, akkor

*Magvető Kiadó
Budapest, 2021
280 oldal, 3999 Ft*

sem, ha azokkal történetesen egyetértek.” Világossá teszi azt is, hogy nem a lavinát elindító száználmas esemény miatt lépett ki, hanem azért, mert a választmány és az elnök reakcióját több mint elégtelennek tartotta. „A kérdés ignorálása mind általános, mind pedig a zsidósághoz kapcsolható vonatkozásában engem magyar írói identitásomban mélyesen megalázott és megszegyenyített. [...] Ezért léptem ki egyénileg.” Úgy érzi, hogy Magyarországra áttelepülve is egy másik világ erkölcsiségét hozta magával. Természetesen nem arról van szó, hogy az a közeg, amelyben felnőtt, szocializálódott és íróvá érett, erkölcsileg „jobb” vagy pozitívabb lett volna, mint amilyennel a mai Magyarország tud szolgálni. A saját írói szemszögéből nézve fogalmazza meg a különbséget. „A kortárs magyar próza, ha éppen kortárs témához nyúl, egy földúlt erkölcsi állapot szomorú krónikája. A *Sinistra* is az, de erkölcse mégis különbözik Budapestétől, tele van melegséggel, amit nem biztos, hogy pont én leheltem bele. A kétféle környezet rám érzelmileg másként hatott. A romlottság-tisztaság kényes erkölcsi viszonylatában az egyik hely megrendített, a másik nem. Ám ez utóbbinak kínosabban viselem el a terheit.” Vajon miért? – teheti fel a kérdést az olvasó, aki nem rendelkezik hasonló élettapasztalatokkal. A válasz talán abban az „életérzésben” keresendő, amely olyan természetes az ott élők számára, mint a levegővétel. Mint mondja, ez az életérzés nem kifejezetten a kommunista elnyomás eredménye, hanem sokkal régebbi keletű: „ez a rezignáció Kelet-Európa öröksége”.

Erős Kingának 2005-ben így beszél Erdélyről: „kissé labilis az erkölcsi tája, egy kicsit apatikus, kicsit reménytelen, az alapvető közeg pedig a rezignáció. Mindezzel együtt szeretni való hely”. Ifjúságára visszatekintve pedig megállapítja, első benyomása a környezetéről nagyjából az volt, hogy „érdekes helyen születtem”. Ez az „érdekesség” mindenekelőtt a sokféle nemzetiség jelenlétének volt köszönhető. „Ezt a helyet számomra ellentmondásossága, színes etnikai képe tette izgalmassá, nem kizárt, hogy végső soron a szülőföld sajátos, megkapó látványa készítetett írásra.” A régióknak ezt a varázslatos képét azonban mélyen befolyásolta és „igen komor tónusokkal árnyalta” a kommunista diktatúra és a kisebbségi sors: „mi pedig ebben a kettős látványban kerestük identitásunkat. Mégis a későbbiekben én ennek az ellentmondásnak ihlető erejéből merítkeztem”. Ez azonban csak a művek forrásvidéke; az innen származó impulzusoknak csak akkor van értékük, ha igazi esztétikai értékek létrejötténél bábáskodnak. Bodor nem engedékeny ebből a szempontból: számára „művészetben a középszerűség már-már szájalomra méltó: amikor egy életműről kezd kiderülni, hogy mindegy, hogy van vagy nincs”. Meggyőződése, hogy egy író tisztában van saját művének értékével és hiányosságaival egyaránt. (Ő maga például a *Sinistráról* a leadás pillanatában tudta, hogy „ez egy opus”.)

Saját írói eljárásait egyáltalán nem „technikaként” fogja fel. „Nem vagyok mindentudó, nem látok bele alakjaim gondolatába, csak azt látom, amit tesznek, hallom, amit mondanak, és ezt próbálok a magam eszközeivel közvetíteni. Az olvasó aztán ezzel azt kezd, amit tud, amire képzelete, erkölcsi, érzelmi készültsége éppen alkalmassá teszi. A prózai szövegek labirintusában kell eligazodnia.” Ugyanezt az alapállást fejti ki majd alaposabban másfél évtizedes múltva (Karácsonyi Zsolt, 2020). A kérdésre, hogy vajon lehetetlen-e értelmezni a világot, vagy maga a szerző sem akar mindent tudni, kettős választ ad. Az első, mondja, hit kérdése, nem lehet róla beszélni. A második viszont úgy függ össze az elsővel, hogy „a szerző valójában – az értelmezhetőség lehetetlensége okán – eleve nem is kíván mindent tudni. Tudja, hogy kevés dolgot tud, vagy éppenséggel semmit, de éppen ez, a képzeletére való ráutaltság élteti, amit ír, az csak sejtés, megérzés. Ettől író, ha író. Erről szól a próza, illetve a fikció. A bizonytalanság, a rajtunk kívül álló dolgok rejtélyes dialektikájából eredő labilitás, a kiszolgáltatottság – még önmagunknak, a bennünk rejlő ismeretlennek is. A nem tudás felismerése végső soron mégis inkább megnyugvást, mintsem szorongást kelt bennem”.

Kitűnik tehát a szavaiból, hogy az írást önnön egzisztenciája egyfajta megélésének, közvetlen tapasztalatának tekinti, és az olvasótól is azt várja el, hogy a befogadás során hozza ki magából a maximumot. Vagyis olvasson *bátran*, ne bújjon előítéleteinek, érzelmi vagy morális kliséinek kettős fedezéke mögé. Nem meglepő tehát, hogy ez az irodalom-és művészetfelfogás nem vonzódik az elméleti megközelítésekhez. Szerinte az irodalom-elmélettel nincs mit foglalkozni, mert „jobbára független a hivatkozott alkotásoktól”, „belterjes, öncélú, steril műfaj, a szakmai zsargon borzalmas nyelvezetétől terhes sznob világ”. Lévén, hogy magam a teóriák hatvanas-hetvenes években született nagy teljesítményein serdültem fel (ebben a periódusban az irodalomelmélet gyakran izgalmasabbnak tűnt fel előttem, mint az irodalom), nyilván nem értek egyet ezzel a sommás értékeléssel. Az irodalom elméleti megközelítését nehezen tudom másként látni, mint a világ birtokbavételének jelentős mértékben autonóm módját, amely hasonlóan „öncélú” és hasonlóképpen értékes, mint maga az irodalom. (Amely ugyancsak kitermel elviselhetetlen, kérészerű vadhajtásokat, akár a szent literatúra.) A „gadamerezés és derridázás”, amiről Bodor Ádám beszél, ennek a szellemi területnek a legfelületibb rétegére vonatkozhat csupán, és semmi köze sincs az érintett gondolkodókhoz. Alan Sokal „tréfája”, amelyre az interjúban maga is utal, az elmúlt évtizedek egyik leghumortalanabb vicce, amelynek tanulsága körülbelül ennyi: „a tények azok tények, tudomány pedig az a tevékenység, amely a tényekkel foglalkozik”. Ugyanakkor a Bodor-próza (számomra legalábbis) minden ízében azt sugallja, amit a nevetségessé tenni kívánt gondolkodók művei, nevezetesen, hogy minden tapasztalat társadalmi konstrukció. Persze egy írótól minden körülmények között elfogadható, hogy a saját írói világának folyamatos teremtése foglalja le, s hogy ebben a tevékenységében az elméleti okvetetlenkedés inkább irritálja, de legalábbis semmiféle ösztönzést nem jelent számára.

Magától értetődő, hogy több interjúban is fölmerül az „erdélyi irodalom” kérdése. Lukács Laurának 2006-ban beszélt erről. „Erdélyi magyar író van, külön erdélyi irodalom nincs. Magyar irodalom egyetlenegy van, ez anyanyelven való gondolkodás és hűség kérdése.” Tehát az erdélyi írósnak ethosza van. De az írósnak mint életmódot többféleképpen lehet felfogni. Vannak, akik egyfajta permanens „létezésgyakorlatnak” tekintik ezt a mesterséget, vagyis életük minden perce az írói elhivatottság jegyében telik. (Legalábbis szeretik így gondolni.) Bodor Ádámtól ez nagyon távol áll. „Szóval nem vagyok reggeltől estig és látástól vakulásig író, az élet elcsorog mellettem, nem igyekszem nap mint nap feldolgozni a tanulságait. Ami fontos, belénk épül észrevétlenül.” „Én kizárólag olyan történeteket bírok megírni, amelyeket magam találok ki. Elég egy helyzet, egy hangulat megidézése, s a történet magától beindul, miközben kifejeletét magam sem ismerem. Ez az, ami sarkall, a fölfedezés öröme, a képzelet spontán dramaturgiája. Önmagát bonyolítja, számomra is folyamatosan meglepetéseket, izgalmakat tartogatva gördíti magát a történet.” Szepesi Dórának 2011-ben a tapasztalatok „észrevétlen beépülését” a személyiségbe plasztikus hasonlattal világítja meg. Szerinte van egy titkos, zárt területe az emberi tudatnak, ahol, mint egy központi főhadiszálláson, találkoznak bizonyos alapvető tulajdonságok, érzékenységek, rejtett jegyek – ezekből áll össze a személyiség. „Olyan szuverén terület ez, ahova alig van bejárata idegen elemeknek. Csak olyanoknak, amelyek a már meglévőket erősítik. Kijárási viszont van belőle, így minden, ami által megnyilatkozunk, az ennek a titkos rejteknek, a személyiségnek a jegyeit viseli. Ilyen megnyilvánulás többek között a művészi alkotás is.” A művészi alkotás annak a „mély énnel” a tevékenységéből táplálkozik Bodor szerint is, amelyről Bergson beszélt annak idején; eközben a művész revelációként élheti meg a saját személyiségének ismeretlen oldalával való szembesülést.

Már ebben a beszélgetésben is hangsúlyosan merül föl Kolozsvár meghatározó szerepe mind a személyiségfejlődés, mind pedig az íróvá válás folyamatában. Erdély, a régi

Kolozsvár „a legfölemelőbb legeslegeurópaibb környezet volt, egyszersmind a legszánalomraméltóbb, legelesettebb provincia”. Olyan hely, ahol egyszerre volt jelen „a világszínvonal és a béka ülepe”. A legalaposabban majd Jánossy Lajos kérdez rá 2016-ban arra, hogy miként éli meg a Budapest és Kolozsvár közötti különbséget. Abban nincs semmi meglepő, hogy a Kolozsváron leélt több mint négy évtized döntő fontosságú volt a számára, ez látta el élete végéig „írói munícióval”, s hogy ehhez a tapasztalat- és élménytömeghez képest Budapesten élni „művészileg már elég közömbös, érdektelen”. Pedig gyerekkorában is élt néhány évig Budán, tehát volt hangulati kötődése a városhoz ebből az időből is. Ez azonban nyilván nem hasonlítható a Kolozsvár-élményhez. Érdekes, hogy mindkét város átalakulását voltaképpen a negatív oldalról éli meg, noha a változások történeti szükségszerűségét nem vitatja. Az otthonosságélményt a jelek szerint már csak az emlékek őrzik mindkét hely vonatkozásában. Beléptek ellenben más városok, amelyekről kiderült, hogy élhetők lennének (például Berlin), vagy az olyan természeti környezet, mint például a Radnai-havasok vagy a Madarasi-Hargita. Azt már Orbán Gábornak mondja el, hogy a természettel való kapcsolat miért fontos: a természet jelentette neki a szabadságot. „A szabadság, a boldogság fogalmai mindaddig üresek, legalábbis sterilek, amíg ellentétpárjukban az ember meg nem tapasztalta őket.” „A természet akár szelíd, akár idegen, riasztó és félelmetes, abban igazán megrendítő, hogy az embertől, az emberi tevékenységtől független szervezet, a vele való találkozás misztériuma megragad, nehezen tudom magam varázsa alól kivonni. Jó esetben ennek a találkozásnak döntő módon holtig tartó, meghatározó érzelmi vonatkozásai is lehetnek, ezek pedig óhatatlan folyamatosan átszivárognak művészi alkotásokba is.”

Kelet-Közép-Európa „peremvidékének” élményéhez szervesen hozzátartozik a tájélmény, ezt Bodor Ádám olvasóinak aligha kell bizonygatni. Műveiben erre a társadalmilag és természetileg egyaránt hihetetlenül sokféle vidékre „veti rá” egy olyan víziót, amely esetleg csak benne él, abban a reményben, hogy az olvasó is valamilyen formában mértékben magáévá teszi. Elképzelhetőnek tartja, hogy csak ő rendelkezik ezzel a „deviáns látásmóddal”, de ez nem baj, mert „mitikus elfogultság nélkül művészi alkotás sem létezik”. Nem véletlen, hogy a szabadságélmény eredendő forrása a természet. Ennek a régióknak a társadalmi ugyanis súlyos szabadságdeficitet hurcolnak magukkal sok generáció óta. „Mintha ezeken a helyeken a társadalom nem tudna élni a maradék szabadságával sem, így az alkalmazkodás már része a természetének, hajlamos a hatalom részéről bármit elfogadni.” Hangsúlyozza, hogy nem kortárs történelmi tapasztalatról van szó, „a beletörődés itt inkább örökség, a megvert, elnyomott társadalom ösztönös válasza. Reflexszerű rezignáció...” Olyan helyek ezek, ahol „könnyű az elnyomottat az elnyomás cinkosává tenni”. Selyem Zsuzsa kérdezte tőle 2010-ben, hogy miért nem ír soha gazdagokról. A válasz szerint az ő világuk unalmas és kiábrándító. „A gazdagság sivársága, sterilitása, tragikus egyneműsége a viszolygáson kívül nem ébreszt bennem termékeny gondolatokat.” Ez a látásmód is magyarázza, hogy gyerekkora óta „a titokzatos periféria” vonzotta.

A rengeteg felvetett probléma közül még egyet emelnék ki, mert nagyon jellemzőnek érzem írói mentalitására és eddigi életművének egészére egyaránt. Ez az irodalmi hatások teljes hiánya. Az írókhoz intézett szokványos kérdések legszokványosabbjai azok, amelyek a műveit befolyásoló hatásokat firtatják. Bodor Ádám sem veszi zokon ezeket a kérdéseket, csupán higgadtan megállapítja, hogy ezek az ő esetében nyugodtan figyelmen kívül hagyhatók. „Írásaim eleve alkalmatlanok bármiféle besorolásra” – mondja Hercsel Adélnak 2016-ban. „Nem hasonlítok neves elődökre.” Károli Gáspár, Mikszáth, Krúdy, Örkény nevét említi, mint akiket tisztel; a nyelvet, az írás erkölcsét tanulta tőlük, de egyiküket sem tartja „irodalmi rokonának”. Egy másik interjújában kijelenti, hogy „legalábbis ismereteim szerint magyar szerzők viszonylatában minden tiszteletem és nagy-

rabecsülésem mellett biztos hiába keresném elődeimet. Eredményesen talán más irodalmakban sem.” Bak Róbertnek három évvel később ezt kiegészíti azzal, hogy irodalmi örökösöket se lát, nincs, akit közel érezne magához, noha nem zárja ki, hogy néhány kortárs íróra átmenetileg hatást gyakoroltak a művei. De a hatást eleve efemer, nem túl fontos jelenségnek tartja, amely egy igazán jelentős műben szinte nyomtalanul felszívódik. 2021-ben Győrffy Ákosnak egyenesen azt mondta, hogy „legtöbbet olyan írótól tanultam, akiknek az eljárásait magamban elvettem”. Visszaértünk tehát a magány tapasztalatához. Ez azonban Bodor esetében nem valamiféle tragikusan vagy különösen nem heroikusan megélt „sziget-magány”. Egyszerűen az a véleménye, hogy az író eredendően és magától értetődően magányos lény – különben nem is lenne író.